

SZLOVÁK ETNOPOLITIKÁK

KOLLAI ISTVÁN*

Sörissza tudósok a borisszák ellen

Az etnikai konfliktusok spirális jellege a 18. századi magyar-szlovák identitásviták példáján

Jelen tanulmány a szlovák nacionalizmusnak – és ezzel együtt a modern szlovák nemzeti identitásnak – a legkezdetibb szakaszát kísérli meg áttekinteni, de ennek célja nem az, hogy eseménytörténeti vagy eszmetörténeti szempontból járuljon hozzá eddigi ismereteink bővítéséhez, hanem a cél annak a jelenségnek a feltárása, hogy az etnikai és nemzeti törésvonalak kiéleződésében milyen szerepet játszhatnak a racionalitáson túlmutatató, öngerjesztő, spirálisan önmagukat erősítő folyamatok. Ez a kutatási fókusz abból a premisszából indul ki, hogy léteznek ilyen folyamatok a kulturális konfliktusok kialakulásakor és a kulturálisan önazonos csoportok kifejlődésekor. A nacionalizmusra vonatkozó teoretizáló szakirodalomból azonban nem adódik egyértelműen egy ilyen feltételezés, hiszen a konstruktivista (modernista) koncepciók alapvetően érdekeket – sokszor kifejezetten elitérdekeket és általuk instruált intézményi érdekérvényesítést, mint például intézményesített identitáspolitikát, oktatáspolitikát, emlékezetpolitikát – láttatnak a nemzeti mozgalmaknak vagy a nemzeti identitásnak a kialakulása és tömeges erejűvé válása mögött.¹ E megközelítésben a nemzetté válásnak – és az abból máig fakadó kulturális konfliktusoknak – nincsen az érintett felek érdekein általánosságban túlmutatató vagy azokkal szembenelő jellege.

Miután azonban az 1980-as évekhez köthető konstruktivista-modernista iskola magyarázó ereje egyfelől kétségtelessé vált, másfelől viszont teljes magyarázatot mégsem adott a nemzethez tartozásnak (*nationhood*, *nation-ness*, *national*

* A szerző történész, a Corvinus Egyetem Világgazdasági Tanszékének adjunktusa. E-mail: istvan.kollai@uni-corvinus.hu

¹ Anderson, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London–New York: Revised Edition, 1991. [Az 1983-as kiadás bővített változata.]; Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism. New Perspectives on the Past*. Oxford: Basil Blackwell, 1983.; Hanák Péter: A nemzeti identitás konstrukciója és problémái. *Múlt és jövő*, 1997/2. 4–7.; Hobsbawm, Eric: Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (ed.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1983. 1–14.

belonging) mint szociálpszichológiai attitűdnek a kialakulására, erőteljesebbé váltak az akadémiai diskurzusban az olyan elméletek, amelyek nem unilineáris ok-okozati összefüggéseket igyekeztek feltárni az utóbbi évszázadok társadalmi átalakulása mögött, hanem különböző mozgatórugók közötti – például érdekek és érzelmek közötti – folyamatos hatások és kölcsönhatások eredményeként próbálták a modern nemzeti identitást leírni.² Ez az eltolódás az egydimenziós oksági magyarázatok felől a folyamatos kölcsönhatásosságok (*process-relationalism*) felé meglehetősen jellemző az interdiszciplinárizálódó társadalomtudományokra általánosságban.³ A történettudományban erre a módszertani kihívásra többek között az „entangled history” kutatási programja reagált, ami szerint a történelem egy kusza, hömpölygő folyam, változatos egybefonódása szellemi áramlatoknak, viselkedési attitűdöknek és beszédmódoknak, amiben nehezen vizsgálható egy-egy történés térbeli és időbeli hatása.⁴ Ez nem jelent teljes kutathatatlanságot, de óvatosságra int az általánosítások és összehasonlítások kapcsán.⁵

Így érkezünk el e cikk tárgyához, a 18. századi magyar-szlovák identitásvitákhoz, ami mintha tartogatna érdekes adalékokat a nacionalizmusnak és nemzeti identitásnak a teoretizálása szempontjából. Ugyanis ezek a 18. századi identitásviták meglehetősen zárt körben, egy jól meghatározható közegeken belül folytak – az írástudók

² Calhoun, Craig: *Nations Matter: Culture, History and the Cosmopolitan Dream*. London: Routledge, 2007.; Özkirimli, Umut: *Theories of Nationalism. A Critical Introduction*. Second Edition. New York: Palgrave–Macmillan, 2010.

³ Bosserman, Phillip: The Twentieth Century’s Saint-Simon: Georges Gurvitch’s Dialectical Sociology and the New Physics. *Sociological Theory*, Vol. 13. (1995.) No. 1. 48–57. A relationista tudományfilozófiának szellemi hátszelet adott a természettudományok fejlődése is, hiszen az ok-okozati összefüggésekkel szolgáló fizikát is felváltotta a bizonytalan és csak valószínűsíthető összefüggések világa, az „új fizika”, a kvantumfizika.

⁴ Werner, Michael – Zimmermann, Bénédicte: Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity. *History and Theory*, Vol. 45. (2005.) No. 1. 30–50.; Livingstone, David N.: *Putting science in its place: geographies of scientific knowledge*. Chicago: The University of Chicago Press, 2003.; Trencsényi Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Budapest: Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, 2011.; Török Borbála Zsuzsanna: *Exploring Transylvania. Geographies of Knowledge and Entangled Histories of a Multiethnic Province, 1790–1914*. Leiden – Boston: Brill, 2015. Ennek recenzióját l. Izsák Anikó-Borbála: Versengő haza-tablók Erdélyből. *Regio*, 2017/3. 301–308.

⁵ Burson, Jeffrey D.: Entangled History and the Scholarly Concept of Enlightenment. *Contributions to the History of Concepts*, Vol. 8, No. 2. (Winter 2013.) 1–24.; Geary, Patrick J. – Klaniczay, Gábor (ed.): *Manufacturing Middle Ages: entangled history of medievalism in nineteenth-century Europe*. Leiden – Boston: Brill, 2013. Bár az „entangled history” megközelítése pár évtizedes múltra tekint vissza, de maga a szemlélet, illetve a mögötte lévő felismerés kitapintható már az unilinearitást pellengérré állító Karl Poppnernél, illetve annál a tudományfilozófiai irányznál, ami a történelmet egy végtelen vitafolyamként értelmezte. L. Popper, Karl: *A historicizmus nyomorúsága*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.; Collingwood, Robin G.: *A történelem eszméje*. Budapest: Gondolat, 1987.; Winch, Peter: *A társadalomtudományok eszméje és viszonya a filozófiához*. Budapest: Akadémiai, 1988.

között, az egyházi értelmiségiek között – , ahol közvetlen hatalmi irányítástól és külső érdekektől relatíve mentesen, személyes és egyéni intuíciók és ambíciók mentén bontakozhattak ki az álláspontok. Ez annyiban érdekes alaphelyzet a nacionalizmus-konceptiók felől nézve, hogy mint fentebb már utaltunk rá, az e konceptiókról folyó diskurzus egyik állandó kérdése: a modern nemzetépítések mennyiben vezethetők vissza érdekekre – egyéni, csoport-, elitérdekekre vagy akár tágabb közösségek érdekeire –, vagy mennyiben gyökerezethetők másban, például szociokulturális attitűdökben (érzelmeiben) vagy kognitív (értelmi) motívumokban. E kérdés kutatásában játszhatnak szerepet a tömegnacionalizmus előtti korba visszanyúló, 18. századi folyamatokat tanulmányozó kutatások:⁶ a vitákban részt vevők zárt köre, kiscsoportos jellege és saját tudásába történő „bezártsága” alkalmassá teheti ezt a közeget arra, hogy felfigyelhessünk a nacionalizált tömegtársadalmakban már nehezen kimutatható érzelmi és értelmi mozgatórugókra. Természetesen a modern tömegtársadalmakban is rengeteg emocionális attitűd tártható fel, sőt, a tömegtársadalmak retorikáját gyakran uralja a „nemzeti érzelm” sokszor túlfűtött jelenléte. Mégis, e modern és strukturált társadalmak érzelmvilágára könnyen mondható az, hogy azt végső soron egyéni és elitérdekek, illetve az érdekeket érvényre juttató struktúrák keltették életre. A 18. században még nincsen erősen nyoma sem a nacionalizáló eliteknek, sem a modern nemzetépítő struktúráknak, így az ekkor folyó viták talán alkalmasak lehetnek arra, hogy feltáruljon valami a nemzeti identitásnak és a nacionalizmusnak az érdekeken kívüli motívumaiból.

Kiindulópontunk az, hogy az érdekeken kívül még két motívum határolható el a nemzethez tartozás attitűdjének kialakulásában: az érzelmi és az értelmi motívumok. Ezeknek a nyomait keressük majd alább a 18. századi identitásvitákban. Az érdekek, érzelmek és értelem fogalomtriója az ehhez a tanulmányhoz köthető konceptualizálási igyekezet eredménye, de valójában egyáltalán nem előzmény nélküli, hogy a nacionalizmusok kapcsán érdekeken kívül érzelmi és értelmi mozgatórugókról is beszéljünk.⁷ Hiszen például az ún. primordialista iskola maga is arra utal, hogy a hasonló kinézetű vagy hasonló nyelven beszélő emberek között

⁶ L. erre az észak-amerikai függetlenségi háborút megelőző időszak kutatását (Eustace, Nicole: *The Passion is the Gale. Emotion, Power, and the Coming of the American Revolution*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2012.) vagy a 18. századi magyar országgyűlések lassan átalakuló érzelmvilágának kutatását (Szijártó M. István: A „konfesszionális rendiségől” az „alkotmányos rendiségig”. *Történelmi Szemle*, 2012/1. 37–62.)

⁷ Az ezredforduló utáni szakmai diskurzusban az érzelmi motívum kutatása iránti megnövekedett érdeklődést összegzi Andreas Stynen, Maarten Van Ginderachter és Xosé M. Núñez Seixas: *Emotions and Everyday Nationalism in Modern European History*. Routledge, 2020. Eszerint a történelmi kutatásban egy érzelm-fókuszú fordulatról (emotional turn) lehet beszélni. Az érzelmi és értelmi motívum egyidejű jelenlétéről, e kettő összefonódottságáról l. pl. Plamper, Jan: *The History of Emotions: An introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2015. Az érzelm és értelem kölcsönhatosságára utal a szakirodalomban a 'hot cognition' vagy a 'cogmotion' kifejezések.

érzelmi kapcsolódás, összetartozásérzés tud kialakulni; az etnoszimbolista iskola pedig a történelmi szimbólumok – és a szimbólumrendszereket olvasni tudó történelmi tudásnak, értelmi képességnek – csoportalakító szerepét hangsúlyozza. Az érzelmi és értelmi motívumok jelentősége mégis megkérdőjelezhető, ha azt feltételezzük, hogy mind az összetartozásérzést meghatározó attribútumokat – mint az anyanyelv tudását –, mind a történelmi tudásanyagot elitérdekek irányította struktúrák biztosítják. Azonban a 18. században még ilyen nacionalizáló struktúrák nincsenek; így az akkor zajló magyar-szlovák viták alkalmasak lehetnek az érzelmi és értelmi motívumok feltárására.

Mindez nem azt jelenti, hogy e tanulmány az érzelmi és értelmi motívumok elsődlegessége mellett érvelve, inkább csak azok pusztja jelenlétét próbálja kimutatni.

Módszertanilag viszont a tanulmány egy ponton szeretne túllépni a történelem „kuszaságáról” vallott teóriákon, és azt feltételezi, hogy a sokfajta kölcsönhatások között lehetnek olyan helyzetek, amikor ezek a kölcsönhatások egymást egy irányba erősítik. Ez a gondolat a nemzetközi kapcsolatok diszciplínájában rendre előkerül az etnikai, nemzetiségi konfliktusok kialakulásának kutatásakor, és többek között a konfliktusok spirális kialakulásának, „konfliktusspirálnak” szokás nevezni. Eszerint a konfliktusok kezdetén még nincsenek is szembenálló felek, és éppen az tekinthető a konfliktus forrásának, hogy létrejön egy csoportosulás, amelyet saját szemszögünkből valamiért „outgroup”-nak ítélünk meg, nem tekintünk sajátunknak. Ekkor nem is szükséges rosszindulatú hozzáállás (*malign intentions*) a konfliktus kialakulásához:⁸ egyszerűen a saját csoporton belüli egyre erősebb kooperáció és összetartás (*ingroup cooperation, ingroup favoritism*) már önmagában, minden rossz szándék nélkül is a depriválódás, a kirekesztettség vagy a lemaradás érzetét kelti az (immár) kívülállóban.⁹ Sokatmondó e folyamat angol elnevezése: *fraternalistic relative deprivation*, azaz felebaráti eredetű, a hozzánk közel állókkal való összehasonlításból eredő depriváció.¹⁰

E konfliktusok tehát eszerint a csoporttudatnak, illetve az új csoporttudatok kialakulási folyamatának velejárói. A továbbiakban arra teszünk kísérletet, hogy e konfliktusok belső dinamikáját jobban feltárjuk a spirálisan erősödő kölcsönhatási folyamatokra fókuszálva, és ezáltal a csoportidentitások – jelen esetben nemzeti identitások – természetét is jobban megértjük.

⁸ Tang, Shiping: The security dilemma and ethnic conflict: toward a dynamic and integrative theory of ethnic conflict. *Review of International Studies*, Vol. 37. (2011.), No. 2. 511–536

⁹ Halevy, Nir – Bornstein, Gary – Sagiv, Lilach: „In-group love” and „out-group hate” as motives for individual participation in intergroup conflict: a new game paradigm. *Psychological Science*, Vol. 19. (2008.) No. 4. 405–411.

¹⁰ Runciman, Walter Garrison: *Relative deprivation and social justice: a study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*. Routledge & Kegan Paul, 1966.

Az alább így felépített konfliktusmodell a spiralitásnak két dimenzióját próbálja leírni: a konfliktusnak a *társadalmi térben* való spirális erősödését, és a konfliktusra kész attitűdnek az *egyéni magatartáson belüli* öngerjesztő erősödését.

A konfliktusok társadalmi térben megfigyelhető spirális strukturálódása többek közt azt jelenti, hogy egy szűk csoporton belüli konfliktus könnyen átterjedhet másokra is a csoport hovatartozásokhoz kapcsolt hitrendszer és percepciók révén: ha az A csoportba tartozó egyén a B csoportba tartozót bünteti, akkor a B csoport többi tagja hasonló magatartásra számít az A csoport e tagjától, sőt, feltételezheti ezt a magatartást az A csoport összes tagjáról is. Mindeközben az A csoportba tartozók is már azt gondolhatják, hogy mostantól a B csoportba tartozók velük szemben bizalmatlanok.¹¹

A konfliktusok spirális erősödése a cselekvő egyén magatartásán belül is értelmezhető, amikor a racionális önérdékkövetés, a szociokulturálisan beágyazott attitűdök (érzelmek) és a világot megmagyarázni igyekvő értelem egymást erősítik egy konfliktusos attitűd kialakulásának irányába. Úgy is mondhatjuk, hogy mindenkinek van egy önérdékkövető *homo economicus* énje, valamint egy társadalmilag beágyazott *homo sociologicus* és egy világmagyarázatokra törekvő *homo philosophicus* énje is, amelyek egymásra hatnak.¹² Ez a hatás pedig lehet egymást gyengítő, kioltó – ekkor nem indul be spirális konfliktus –, vagy lehet egymást spirálisan erősítő. Ez utóbbi esetben a másokkal szemben meglévő-lappangó kulturális távolságérzetet (mint érzelmi motívumot) felerősítheti az érdekek ütközése, amit tovább erősíthet az, hogyha e helyzet kialakulása igazságtalanként vagy immoralisként lesz értelmezve (értelmi motívum).

Önmagukat erősítő konfliktusok a társadalmi térben

Mint fentebb említettük, a korai magyar-szlovák identitásvitákat mind szlovák, mind magyar történészek már jelentős mértékben kutatták.¹³ Így az alábbi áttekintés

¹¹ Jervis, Robert: *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton: Princeton University Press, 1976.

¹² Kollai István: Nemzeti identitás: felülről épített vagy alulról épülő? A nacionalizmusok kialakulásának társadalmi kölcsönhatásokra alapuló modellezése. *Politikatudományi Szemle*, 2020/3. 31–50.

¹³ A teljesség igénye nélkül Ján Tibenský, Branislav Varsík, Anton Augustin Baník vagy Eva Kowalská történészek nevét érdemes megemlíteni szlovák részről, többük munkáit alább is idézzük. A magyarországi történész szakma is ismeri és kutatja a 18. századi magyar-szlovák identitásvitákat. L. Ábrahám Barna: Történelmi csomópontok és folyamatok értelmezése ezerégszáz év kölcsönhatásaiban. In: Illés Pál Attila (szerk.): *Hungaro-szlovakológia*. Budapest: Szent István Társulat, 2007. 63–140. Itt is hangsúlyos helyet kap az, hogy a korábbi (középkori) tudásanyag miképpen hatott a későbbi korok etnikai konfliktusaira: a német jövevényekkel szemben megszülető középkori krónikák egy olyan múltképet vázoltak a hódító magyarokról,

nem az eseménytörténeti ismeretanyagot próbálja bővíteni, hanem azokat a momentumokat szeretné kiemelni, amelyek rámutathatnak a kulturális konfliktusok spirális erősödésére, „fertőző” jellegére;¹⁴ ehhez a már ismert források újraolvasása szükséges e sajátos szempont szerint. Az alábbiakban három olyan vitát vázolunk fel, amelyekben ez a fajta spirális jelleg megfigyelhető.

Az első esetben egy majdnem kétszáz oldalas könyv mindössze egyoldalú eszmefuttatása sarkall négy szerzőt is komoly terjedelmű viszontválaszra, nagyobb hangvételű reakcióra. A vita elindítója a tekintélyes méretű latin nyelvű jogi könyv, mely rövidített címén mint a *Diaeta* [*Az Országgyűlésnek*] vált ismeretessé.¹⁵ Szerzője Bencsik Mihály jezsuita jogtudós volt, akiben a magyar büntetőjog egyik megalkotóját tiszteli a jogi szakma, és aki ekkor már évtizedek óta tanulmányozta a jogot, első ilyen témájú könyvét még 1691-ben adta ki. Bencsik Mihály jászberényi születésű volt, de Nagyszombathoz számos módon kötődött: ide járt egyetemre, majd ezután húsz évig a nagyszombati egyetem tanári karát erősítette, felesége is városbéli volt. Sőt, Nagyszombat városának tanácsosi tisztjét is betöltötte, és a várost képviselte az 1712., illetve az 1714–1715. évi országgyűléseken.¹⁶ Címe szerint is az országgyűlésnek szánt 1722-es könyve élete főművének tekinthető: ebben 190 oldalon, huszonhárom fejezetre (*propositio*-ra) bontva tárgyalja a magyar közjogot. A munkát a római- és kánonjog illetve a magyar corpus figyelembevétele mellett áthatja a „történelmi jog” is, így a nemesség előjogainak forrását „mindig az erényben találja, minthogy a természet és nemzetek joga szerint igazságos, az erényességnek kitüntetésben való részesítése”.¹⁷ A könyvet nem egy száraz jogtárként kell elképzelni, hanem a leírt jog mögötti szellemiség magyarázatára való törekvésnek, a korabeli országgal kapcsolatos rengeteg történelmi, politikai és néprajzi ismeret felvonultatásával.

E nagy országáttekintés tizenkilencedik cikkelyében, ami a szabad királyi városok helyzetét taglalja, Trencsén városa kapcsán kifejt egy nem túl hosszú

amely a 18–19. században a nemzetiségekkel szemben új értelmezést nyert. A krónikák tudásanyaga így – Ábrahám Barna megfogalmazásában – a nacionalista vitákat könnyen kiélező gyújtóanyagá vált, az ebből eredő viták „voltaképp járulékos, bár igen sajnálatos hatások”. L. Kiss László: *A szlovák nemzeti tudat születése*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola, 2005. Kiadatlan latin nyelvű források értelmezése felől kapcsolódik a magyar-szlovák vitákhoz: Tóth Gergely: *Óslakos-vita vagy közös őstörténet? Perlekedő és megegyezést kereső néperedet-narratívák Magyarországon a 17–18. században*. In: Papp Ingrid (szerk.): *Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet. Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára*. Budapest: Reciti–BTK Irodalomtudományi Intézet, 2020. 93–108.

¹⁴ A tömegérzelmelek terjedésének fertőzéshez való hasonlításához l. Le Bon, Gustave: *The Crowd. A Study of the Popular Mind*. London: The Gresham Press, 1914.

¹⁵ Bencsik, Michaelis: *Novissima Diaeta nobilissima. Principis, Statutumque & Ordinum Inclyti Regni Hungariae, Partiumque Eidem Annexarum*. Tynavia, 1722.

¹⁶ Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Budapest: A MTA Könyvkiadó-hivatala, 1878. 44–52.

¹⁷ Pauler 1878. 46.

gondolatot – a könyv robusztus méretéhez képest igen röviden, egy oldalt sem kitöltve –, miszerint a Kárpát-medencei szlávok „meghódított népek”, akiket a magyarok a honfoglaláskor legyőztek, földjeiket pedig formálisan átvették tőlük, és ez alapján kétségre vonható az államéletben (azaz a trencsényi városvezetésben) való részvételi joguk. A jezsuita jogtudós itt a Szvatopluk (*Svatheplugh*) országának magyarok általi megvásárlásáról szóló, Anonymus által lejegyzett legendára utal hivatkozási alapként.¹⁸ Az országvásárlás mondája mellett még megemlíti a trencsényiek sörivő szokását, mint alacsonyabb rendűségükre utaló jelet, vagy hogy Kálmán király egy törvényében a szlávok mint „vendégek” szerepelnek, ami bizonyítja jövevény, nem államalkotó mivoltukat.

Talán maga Bencsik Mihály sem gondolta, hogy munkájának e terjedelmileg meglehetősen jelentéktelen, még ha sarkos állításával is, milyen jelentős válaszra készítet egyeseket. A magyar-szlovák kapcsolattörténet számára jól ismert, hogy egy szlovák anyanyelvű katolikus pap – rövid ideig maga is a jezsuita rend tagja –, Ján Baltazár Magin (1681–1735) nagyszabású latin nyelvű munkával válaszolt, melyet röviden Apológiának szoktak nevezni,¹⁹ és aminek fő kérdése:

„Vajon igaz, hogy a szlávok, akik máig Pannónia roppant nagy területeit lakják, örökre alávetettek és a földnek csak bérlői?”

A szlovák pap erre nemleges választ ad:

„[H]a végső soron a mai szlávok nemzedéke... a velünk lakó németekkel és magyarokkal együtt elismeri ugyanazt a királyi jogart, ugyanazokra a törvényekre hallgat és azok szerint él, életét ugyanazon szabadságban tölti, ugyanazzal a joggal védi meg a vagyonát, ugyanazt a tüzet és ugyanazt a vizet használja, ugyanazt a levegőt szívja: Milyen jogn vette a fejébe egy jövevény [prosyletus] a nagyszombati szlávok között, hogy ily vakmerően pocskondiázza a szláv törzseket?”²⁰

Mai szóval azt mondhatnánk, hogy az alanyi jogon, „természetes jogon” járó állampolgársági nemzetfogalom mellett érvel:

„Mondom, a magyarországi szlávok ugyanannak a nemzetnek a tagjai, mint a magyarok.”²¹

¹⁸ Bencsik, 1722. 151–152.

¹⁹ Magin, Ján Baltazár: *Obrana slávnej župy Trenčianskej a mesta tohože mena*. Ed. Vincent Sedlák. Matica Slovenská, 2002. [*Murices nobilissimae et novissimae diaetae Posoniensis scriptori sparsi, sive Apologia pro inclyto comitatu Trenchiniensi*]. Magin munkáját nem csak saját indíttatásból írta, hanem a trencsényi nemesség megbízásából is.

²⁰ Magin, 2002. 110.

²¹ Magin, 2002. 110.

A „természetes jogra” való hivatkozás mellett Magin mégis elfogadja azt a feudális normakeretet, melyet Bencsik relevánsként határoz meg – azaz azt, hogy a múltbéli tettekből mai jogok fakadhatnak –, és a történelem minden forrását a maga oldalára állítva érvel a szlovákok történelmi jogai mellett. A monda mögött, miszerint Szvatopluk egy lóért eladta a földjét, igazából a magyarok szimbolikus befogadását látja, amiért Szvatopluknak dicséret jár, még akkor is, hogy utána a magyarokban csalódnia kellett, mert őt megtámadták és királyságát elvették. A lovon vett föld mondáját azért vonja kétségbe, mert a cseh, morva és lengyel források hallgatnak erről. Kálmán király törvényét, amelyben a szlávokat vendégnek nevezi, a szlavóniai délszlávokra értelmezi. Magin mindezek során a létező korabeli forrásanyagok óriási tárházát vonultatja fel, a középkori és ókori krónikák, évkönyvek tömege kerül idézésre a történelmi párhuzamok és magyarázatok kedvéért, de végső soron a szláv-magyar szövetségkötésre vonatkozó elméletét inkább logikai alapon vezeti le.

A disputa szárait a szlovák szerző hosszan és sokfelé elviszi, külön oldalakon keresztül védve a trencsényi szlovákokat azért is, amiért sörisszák, és nem borisszák – merthogy Bencsiknél egy homályos, mégis félreérthetetlen hangsúlyú félmondat erejéig ez is összekapcsolódik a szlávok alacsonyabb rendűségével. Ján Baltazár Magin csak erre az egyetlen kijelentésre egy bő fejezetnyi válaszszöveget szentel, komoly mennyiségű hivatkozással – a sör presztízsét alátámasztandó – ókori és középkori szerzőkre, valamint erős személyeskedő kiszólással Bencsik Mihály felé. A szlovák pap például vitriolosan afelett töpreng, hogy jezsuita hittársa e sorokat nem délutáni részegségében írta-e.²² Magin emellett kivesézi Bencsik feleségeinek származását, közli egy gúnyvers átiratát, ami szerint a magyar jogtudor az iszaplakó halfajták (csik) nemzetségéhez tartozik, majd azon is filozofál, hogy nem kizárt, Bencsik cigány származású. Nem különbözik ez a stílus a korabeli felekezeti viták személyeskedő hangnemétől vagy az ekkoriban divatos gúnyversek maró stílusától; mindenesetre ez biztosan nem hozta egymáshoz közelebb sem a szerzőket, sem az olvasótáboraik lelkivilágát.

A kétszáz évvel ezelőtti Bencsik-Magin szóváltás minőségi váltást jelentett abban az értelemben, hogy azelőttől egyáltalán nem ismeretes hasonló kidolgozottságú ideológiai vita magyarok és szlovákok között. Ráadásul mindez nem bizonyult valamiféle történelmi közjátéknak, hanem a hasonló tudóspárbajok, duellumok és üzenetek, tételek és cáfolatok ettől kezdve immár végigkísérik a 18. századot, hogy végül ezek az identitásviták a 19. századi nemzetépítő programokba és tömegnacionalizmusokba torkolljanak. Hogy az egy „szellemi akolból” való, főként jezsuita (és korábban egy közös ügyért, a vallásuk terjesztéséért dolgozó) írástudók hogy váltak a köröttük folytatott viták hatására maguk is saját népnyelvük szószólóivá, arra jó példának tűnik Bencsik Mihály egyik jezsuita társának,

²² Magin, 2002, 127-134.

Samuel Timon történésznek (1675–1736) az életútja. Timon Bencsikhez hasonlóan nemes volt, de nem kifejezetten előkelő vagy befolyásos családból.²³ Ő is nagyszombati kötődésű volt műveltségét és munkásságát tekintve: 1708-ig között tíz évet élt Nagyszombatban, majd 1712–1719 között még hét évet.²⁴ Származását tekintve viszont szláv volt: a trencsényi gimnáziumban 1685-ben mint „Slavus”-t jegyezték be.²⁵ Mégis, szláv származása vagy szláv nyelvűsége sokáig nem hagyott semmilyen nyomot munkásságán. Tanulmányai végeztével tanítani és írni kezdett; komoly életművet tett le az asztalra, amelyből most két munkát emelnénk ki. Munkássága kezdetén, 1702-ben adta ki Magyarország városainak részletes leírását (*Celebriorum Hungariae urbium et oppidorum topographia*. Nagyszombat, 1702.); amit aztán 1733–1734-ben újra megjelentetett két kötetben átdolgozva, a korábbiakhoz képest néhol egész komoly változtatásokkal.²⁶ Így például a korábbi szövegekhez hozzáillesztette saját elképzelését a szlávok, illetve a szlovákok őstörténetéről, ami addig még korábbi életművében nem került elő. Ebben részletesen kibontja a magyarok és szlovákok közötti szerződéses (befogadási) teóriát. Eszerint a magyarok

„szövetséget kötöttek a szlávokkal, akik a Morava, Vág, Nyitra folyók és más folyók vidékét lakták egészen a Tiszáig, és nekik adták, ahogy mindjárt mutatom, használatra, Magyarország Duna menti síkságait...”.

A szlovákok örökségeként mutatja be részletesen a Cirill-Metód tradíciót, de Szvatoplukot és a morva fejedelmeket mint a szlovákokat fenyegető külső hódítókat jeleníti meg, akik ellen a magyarok a szlovákokkal összefogtak.²⁷

Timon történelmi érdeklődésének és történelemmagyarázatának 1702 és 1733 közötti változása azt tárhatja fel, ahogy egy életúton belül válik a nyelvi hovatartozás egyre fajsúlyosabb kérdése, hiszen Timon először még nem foglalkozott írásban a szlávok kérdésével, de két évtizeddel később mégis fontosnak tartotta ezt beilleszteni új művébe. Ha pillanatkép nem is, de egy olyan folyamat mérföldkövei talán rekonstruálhatók, ahogyan a patrióta (azaz Magyarország iránt elkötelezett) történetírásokban megjelennek szlovák nemzeti szempontok. Talán a Bencsik-féle

²³ Apja a királysági közigazgatás tisztviselője volt, anyja egy felföldi szláv nemescsaládnak, a Hrabovszkiaknak a leszármazottja. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIV. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor, 1914. 180–182.; Marsina, Richard: Uhorský aj slovenský historik Samuel Timon S.J. In: *Slovenský historik Samuel Timon 1675–1736*. Trenčianska Turná: Obecný úrad, 1995, 19–39. 34.

²⁴ Marsina, Richard: Samuel Timon a trnavská univerzita. In: Šimončič, Jozef (red.): *Trnavská univerzita 1635–1777*. Trnava, 1996. 209–216.

²⁵ Marsina, 1995. 34. „*Samuel Timon Turnensis, catholicus nobilis Slavus, annorum 10*”.

²⁶ Timon, Samuel: *Imago antiquae Hungariae*. Academicis Soc. Jesu. 1733. ill. Timon, Samuel: *Imago novae Hungariae*. Academicis Soc. Jesu. 1734.

²⁷ Tibenský, 1965. 98.

„magyaros” álláspontok mozgatták meg őt is, amelyeket ő sem akart szó nélkül hagyni, és rájött: szlovák származása fontos és valamilyen ok miatt „megvédendő” számára. A forrásokból egyébként rekonstruálható, hogy Timon ismerte Bencsik Mihályt; sőt, egy anekdota szerint a magyarok bibliai eredeztetése kapcsán állítólag azt üzenté Bencsiknek, hogy „menj az ördögbe az ilyen dajkamesékkel”.²⁸ Samuel Timonról viszont állítólag rendtársai mondogatták – legalábbis utólagos visszaemlékezés szerint –, hogy Jupiterről is be tudná bizonyítani, hogy szlovák volt.²⁹ Még ha ez nem is pontosan így történt, és ez csak egy utólagosan színezett anekdota, akkor is sokat elárul a korabeli írástudók közötti konfliktusos és forrongó hangulatról. Timon egyébként minden művét latinul írta, és mind Magyarország történetének kutatásával, mind a szlovák eredetmítoszokkal foglalkozott. Nevét így a magyar történetírás Timon Sámuelként őrizte meg, akiben a magyarországi szakma a modern történetírás egyik hazai megteremtőjét tiszteli, tudományos igényessége, illetve forráskritikai szemlélete miatt, és mert a Magyar Királyság történetét ilyen forráskritikai szempontokat is figyelembe véve új fejezetekkel (például a melléktartományokéval) bővítette.³⁰ A szlovák történetírás viszont Samuel Timonként emlékszik rá, mint a történészre, aki az ősmagyarok és a szlovákok ősei közötti „szerződéses teóriát” elsőként fejti ki részletesebben. Ez a korszakhatáron élő tudós így vált a 21. századra „kettős állampolgárrá”.

Bencsik Mihály Trencsén város elleni támadását Bél Mátyás sem hagyta szó nélkül vármegyeleírásainak elkészítésekor. Trencsén vármegye leírásának XXV. paragrafusában Trencsén városát mint legszámosabban szlovákok (*Sclavi*) által lakott várost írja le, ahol a csehek és morvák leszármazottai is megtalálhatók, de fontosnak tartja kiemelni, hogy itt a magyarok jogait is tiszteletben tartják. A sörkészítésről – aminek megyén belüli jelentőségére vármegyeleírásában korábban is kitér – azt mondja: vannak, akiknek a sörfőzés (*coctura cerevisiae*) itt engedélyezett, ami nagy hírnevet hozó tevékenység nekik; az itteni sör nemcsak a zsolnai és zólyomi söröket múlja felül, hanem sokan jobban kívánják a tokaji bornál, és

²⁸ Tibenský, v: *Prednáška pri príležitosti odhalenia pamätnej tabule slovenskému historikovi Samuelovi Timonovi v Trenčianskej Turnej* 10.8.1969. In: *Slovenský historik Samuel Timon 1675–1736*. Trenčianska Turná: Obecný úrad, 1995, 10–18. 15. Sajnos itt Tibenský nem öközöl pontosabb forrást.

²⁹ Katona István magyar történész (1732–1811) közli ezt az anekdotát, aki már nem volt kortársa Timonnak. Stephanus Katona: *Examen vetustissimi M. Moraviae situs: cum vindicus anonymi Belae notarii, institutum*. Pest, Buda, Kassa, 1786. 58.: „etiam Iouem inter Slausos retulerit”. Idézi szlovákul Marsina, 1995.

³⁰ Szinyei, 1914. A család külföldi származását említi, Timon Sámuel szlovák kötődését nem. Kenyeres Ágnes (főszerkesztő): *Magyar Életrajzi Lexikon*. Második kötet, L-Z. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986. 866. Érdemes megemlíteni, hogy ugyanennek a Timon családnak a tagjaként tartják számon az 1925-ben elhunyt Timon Akos jogtörténészt; a két Timonról a család leszármazottja, Timon Kálmán közös cikkben emlékezett meg 2000-ben. Tehát máig van a családnak egy magyar ága. L. Timon Kálmán: Az első hazai histográfus. *Magyar Nemzet*, 2000. április 5. 13.

versenyre kel a német sörökkel is.³¹ Kereskednek is vele, messze szállítják a Vágon Komárom, Pest, Buda és dél felé. Bél nem hagy kétséget afelől, hogy minderre Bencsik Mihály írása miatt tartotta fontosnak ilyen részletességgel kitérni, mert név szerint említi őt: mint mondja, e tényekből látszik, hogy Bencsik jogtalanul és hiába próbálta a sörük révén a trencsenieket szegénybe hozni.³²

Magin, Timon és Bél írásán kívül született még egy negyedik Bencsiknek címzett munka. Ez végül kéziratban maradt, de már elő volt készítve nyomdára. Szövegezése kevésbé tudományos és tömörebb, mint Magin *Apologia*-ja, de még annál is személyeskedőbb, durvább. Tartalmáról Ján Tibenský szlovák történész közölt beszámolót, aki az írást a Timonnal együtt dolgozó Kaprinai István jezsuita tudós hagyatékában találta meg a budapesti Egyetemi Könyvtárban.³³

A Bencsik által keltett hullámok ennél tovább nem gyűrűztek; legalábbis az 1780-as években kialakuló újabb magyar-szlovák identitásviták közvetlenül nem eredeztethetők ezekből a legkorábbi írásokból. Mégis, e korai viták feltárásával plasztikus képet lehet kapni arról, hogyan terjed el egy vitatéma a társadalmi térben, és milyen reakciókat váltott ki egy mindössze 28 soros írás.

A második példánk az etnikai konfliktusok spirálisára egészen röviden csak arra próbál rámutatni, hogy az interetnikus konfliktusok eszmeisége, valamint tudás- és szókészlete külföldről is begyűrűzhetett, külföldi hatásra is felerősödhetett. A göttingai egyetem professzorának, August Ludwig Schlözernek volt egy teóriája a dunai szlávok őshonossága mellett, amit Johann Thunmann – 1772-től a hallei egyetem tanára – vetett alapos tudományos kritika alá.³⁴ Mindkét egyetem divatos volt a magyarországi diákok körében, Schlözernek sok tanítványa később jelentős közéleti szerepet játszott itthon,³⁵ így az ott folyó viták a magyarországi diákok körében is érdeklődést válthattak ki: Kollár Ádám Ferenc (Adam František Kollár), a szlovák nyelvi öntudatát Hungarus patriotizmusával összeillesztő művelt írástudó 1773-ban megvédte Schlözer álláspontját (és a szláv őshonosság ideáját),

³¹ Bél Mátyás az akkoriban divatos, majd később a bajor sörök által háttérbe szorított braunschweigi Mumme sört (Mumma Brunsvicensium) említi. A Pallas nagy lexikona, 12. kötet: Magyar-Nemes, 1896.

³² NOTITIA HUNGARIAE NOVAE HISTORICO GEOGRAPHICA ELABORAVIT MATHIAS BEL. COMITATUUM IN EDITORUM TOMUS PRIMUS IN QUO CONTINENTUR COMITATUS ARVENSIS ET TRENTSINIENSIS. Szerk.: Tóth Gergely. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 2011. 281.–282. Bél Mátyás trencseni forrásgyűjtéséről I. Ratkoš, Peter: Maginova Apológia Szlovákok a Belove rukopisy o Trenčianskej stolici. *Historický časopis*, Vol. 25. (1977.) No 3. 419–432.

³³ *Tibenský, Ján: Chvála a obrany slovenského národa*. Slovenské vydav. krásnej literatúry, 1965. 91–95. Egész pontosan Kaprinai István hagyatékában, feltehetőleg a Timontól megörökölt anyagok részeként került elő az anonim írás.

³⁴ Thunmann, Johann: *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker*. Buchhandlung der Realschule, 1772.

³⁵ Poór János: A. L. Schlözer történetiszemléletéről. *Történelmi Szemle*, Vol 21. (1978.) No 3-4. 557–569.

majd gondolatait 1783-ban egységes könyvbe rendezve is kiadta.³⁶ Ebben Kollár nem csak az autochton narratíva mellett száll síkra, hanem a magyarokkal már a 9. századtól kialakult sorsközösség ideája (Kollárnál: történelmi ténye) mellett is. Kollárnál is elmondható az, ami Timonnál: életművét korábban kevésbé jellemezte az, hogy a szlovák nyelv jelenlétének történelmi távlatait kutassa, ez csak a németországi professzorok eredetvitáit követően, 1773-tól mutatható ki. Hogy munkásságának viszonylag késői szakaszában fordult érdeklődése ilyen erősen a szláv őshonosság kérdése felé, abban nyilván szerepet játszottak a számára támadásként megélt viták.

A konfliktusspirált bemutatni hivatott harmadik példa alább arra próbál rámutatni, hogy a semlegesnek és tudományosnak szánt megszólalások hogyan válhatnak maguk is gyúanyaggá, konfliktust erősítő impulzussá.³⁷ Egy korabeli magyar egyháztudós, Szalágyi István például elsők között állapította meg – Procopiusra hivatkozva –, hogy a szlávok a 6. században érkezhettek észak felől a Kárpát-medencébe, az előtte itt élő kvádok pedig a gótok rokonai voltak, tehát germánok. Pannónia őslakosai szerinte nem voltak „*sem szlávok, sem görögök és főképp nem horvátok, hanem kelták*”. Eközben nem célja a szláv öntudatba gázolni, Szvatoplukról például mint a népet felvirágoztató dicső királyról ír.³⁸ Hogy ennek ellenére Szalágyi milyen komoly feszültséget keltett szlovák és horvát körökben, arról maga számol be második könyvében, meghökkenve és mondhatni kicsit bocsánatkérően, de kitartva tudományos álláspontja mellett. Továbbra is a dunai szlávok 6. századi megjelenését látja bizonyítotttnak, az írását ért kritikákban nem talál tudományos ellenérvet; annál inkább tudatosan benne, hogy a témával milyen érzelmek és vélt érdekek sérelmét okozta.

„Csak azt kívánhatom, hogy a szlovákok dicsőségüket ne mesékből áradó köd terjesztésével keltsék; fennmaradt a régi morváknak olyan kiterjedt és dicső emlékezete, amiből valódi dicsőség fakadhat.”

Emellett szabadkozik, hogy a fehér ló mondáját csupán megemlítette, azt igaznak nem gondolja, és mesének (*fabula de alba equa*) nevezi. Szalágyi értetlenségét fokozza, hogy saját történetírói munkásságának egyik lényegét az ómorva egyházi tradíciók kutatásában és hirdetésében látja:

³⁶ Kollarius, Adam Franciscus: *Historiae Iurisque Publici Regni Ungariae Amoenitates. Volumen I.* Vindobona, 1783.

³⁷ A latin munkáit Stephanus Salagiusként jegyző egyháztörténész neve a szakirodalomban néha Salagiusként, néha Szalágyiként szerepel; itt most a Szalágyi névváriánst követjük. Szlovák vitapartnerre, Papának is egy helyütt Salagi-ként hivatkozik rá (Papának, 2018. 87.), így nem tűnik pontatlannak ez a fajta megfeleltetése a családnévnek.

³⁸ Salagi, Stephanus: *De Statu Ecclesiae Pannonicae. Liber Primus.* Engel, Quinque-Ecclesiis, 1777. 160. oldaltól

„remélhetem, hogy a mi szlávjaink megbocsátására lelek, mikor nekik előtárom a morva egyház minden dicsőségét”.³⁹

Valóban, Szalágyi egyháztörténeti sorozatának negyedik kötetében a szvatopluki államalakulatot lényegében a történelmi Felső-Magyarországra szűkíti le, és az akkori lakosság illetve a 18. századi szlávok között folyamatosságot feltételez; eszerint tehát egyedül a szlovákokhoz tartozik az ómorva kultúra öröksége. Így viszont Szalágyi a cseh-morva tudományos világ felé nyitott újabb vitafrontot, miközben a szlovák öntudatú olvasói „kicsinyelték” az általa szlovák őshazaként körberajzolt területet, a magyarok pedig Szalágyinak állítólag a szlovákok felé megengedő történetírói konklúziót rótták fel...⁴⁰

Szalágyi kiváló példa arra, hogy a történelmi kutatás szekularizálódásával és professzionalizálódásával a történetírás lassan-lassan racionalizálódott, miközben nyilvánvalóvá vált az is, hogy az esetleg jól alátámasztott történelmi tényeknek és narratíváknak – mint „történelmi igazságoknak” – mekkora hatása lehet a jelenbeli presztízstre vagy a történelmi jogból fakadó jussra, ezért aztán a történetírás mind-eközben nacionalizálódott is.⁴¹ Sőt, ha a racionalizálódó történetírást a korábbi korok vallásos világmagyarázataival próbáljuk összevetni, akkor talán az az állítás is megkockáztatható, hogy a történelemben rejlő meggyőzőerő – egyes állítások alapos bizonyíthatósága esetén – még nagyobbak is tűnhetett a vallásokénál.

Szalágyi bármennyire is azt remélte, hogy a szláv írástudókkal el tudja magát fogadtatni, az ómorva kultúrát időben és térben behatároló főbb állításait szlovák irányból cáfolni és felülírni igyekeztek. Ez az igyekezet érződik Juraj Papának 1780-ban kiadott munkáján (*Historia gentis Slavae*), amiben a szláv történelmet a teremtéstörténettől vezeti le,⁴² akik eszerint már az antik időkben elfoglalták mostani lakhelyüket, és már 396-ban püspökük volt Nyitrán. Papának az utolsó uralkodó királyok nevét és hőstetteiket is felsorolja ekkortól kezdve egészen Szvatoplukig. Szvatopluk birodalmának összeomlását pedig számos nép együttes támadásának tudja be, amiből csak egy volt a magyar, így a magyarok hódításáról szóló mondákat felettébb túlzónak tartja.

³⁹ Salagius, Stephanus: *De Statu Ecclesiae Pannonicae. Liber Quartus*. Engel, Quinque-Ecclesiis, 1783. 436–438.

⁴⁰ 1782-ben a cseh Gelasius Dobner írt Salagiusnak válaszképp egy könyvet a nagymorva birodalom általa feltételezett kiterjedéséről, Szalágyi (Salagius) szemére vetve, hogy csak azon magyarországi szlávoknak akart kedvezni a szvatopluki birodalom kiterjedésének leszűkítésével, akiket első könyvében megsértett. Tibenský (1958) pedig arra utal, hogy Szalágyit saját bevallása szerint magyarok a „szlovákok dicsőítőjeként” támadták, de nem közöl pontos forrásmegjelölést.

⁴¹ Niederhauser Emil: A dicső múlt – mítosz és realitás. *Világtörténet*, 1984/1.

⁴² Tibenský megállapítása szerint Papának könyvének megszületése mögötti fő motiváció Szalágyi cáfolása. Tibenský, 1958. 96.

Papának nem foglalkozott történelmi forrásgyűjtéssel, a kor tudományos színvonalától elmarad az írása, inkább a barokk szlávizmus meseszerű túlzásokkal teli hajtásának tekinthetjük, mint a kritikai történetírást építő munkának (bár nyelvészeti fejtegetései és nyelvtani táblázatai érdekesek és előremutatóak).⁴³

Végül 1784-ben született még egy válasz Szalágyi írására, egy Papáneknél kidolgozottabb, célzatosabb, és személyeskedőbb könyv, egy olyan, amit Szalágyi bizonyosan nem remélt: ez Juraj Sklenár munkája a „Nagymorva Birodalom legrégibb kiterjedéséről”.⁴⁴ Jelen tanulmánynak nem célja az e munkában leírt szláv eredettörténet részletes bemutatása és elemzése, inkább azt próbáljuk megvizsgálni, Sklenár milyen hatások alatt jegyezte le a könyvét, és az milyen hatást váltott ki. Sklenár kapcsán is érdemesnek tűnik kiemelni azt, ami a kor identitásvitáinak olyan sok szereplőjéről elmondható: munkásságának első évtizedeiben még nem érzett késztetést megnyilatkozni etnikumok vagy nációk közötti vitákban, szláv származásának nincsen nyoma korábbi írásaiban: alkalmi verseket és ódákat írt, meg könyvet Magyarország természeti különlegességeiről, és amikor történelmi témákkal foglalkozott, akkor is csak az őt patronáló Batthyány család genealógiáját próbálta összeállítani.⁴⁵

Sklenár 1784-ben mégis tollat ragadott, és így többek között Szalágyival is vitába szállt. A szlovákok magyarok általi legyőzetésének teóriája helyett írásában azt képviselte, miszerint a szvatopluki állam központja valahol Belgrád környékén volt, amit a magyarok valójában a szlovákokkal szövetségben igáztak le. Sklenár tagadta tehát a szlovákok ómorva eredetét, és azt állította, hogy a „szlávok már a hunokkal, a magyarok őseivel szövetséget alkottak”.⁴⁶

Miközben Szalágyi a kor magyar írástudóitól eltérően figyelmet fordított arra, hogy legalább formális gesztusokkal szimpátiát keltsen szlovák olvasóiban, Sklenárt ez nem hatotta meg. Írásában ironizál Szalágyi több megállapításán, energiát fektet a magyar szerző hitelességének lerombolásába.⁴⁷ Később pedig még nyíltabban azzal vádolja meg Szalágyit, hogy a szlovákokat és horvátokat akarja különös szégyenbe és rossz hírbe hozni.⁴⁸ A szlovák író Szalágyin kívül a lovon szerzett

⁴³ Ezt már a kor legnagyobb tiszteletnek örvendő szláv tudósa, Josef Dobrovský is így látta, aki rendre Katona István és Szalágyi István forráskritikai szemléletének adott hitelt a barokkos túlzásokkal szemben. *Pražák*, Richard: Josef Dobrovský magyar kapcsolatairól. *Filológiai Közöny*, 1968. 1–2.

⁴⁴ Szklenar, Georgius: *Vetustissimus Magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus*. 1784.

⁴⁵ Életrajzi összefoglalását l. Világirodalmi Lexikon, 13. 1992.

⁴⁶ Szklenar, 1784. 94. *Slavi iam Hunnis Hungarorum maioribus iuncti fuere*.

⁴⁷ Szklenar, 1784. 94–104. L. pl. Szalágyi sorozatos retorikai megszólítását és kérdőrevonását, vagy hogy állításait egyszerű kitalációként (*de Slavis opinationes*) idézi.

⁴⁸ Szklenar, Georgius: *Hypercriticon*. Posonium: Landerer, 1788. 58–59.: „*Studium eius magna ex parte in eo versabatur, ut loca quaedam scriptorum gentibus Slavicis et Croatis praecipue infamia excitet.*”

ország mondáját és Szvatopluk legyőzését megíró Anonymus teljes történetíró hi-telességét is igyekszik lerombolni, és tévedésnek nevezi egy akkoriban tevékeny és elismert magyar történetírónak, Katona Istvánnak a munkásságát is, aki Anony-must is forrásként használva írta ekkor saját Magyarország-történetét.⁴⁹ Ez utóbbi készletti 1786-ban kritikai és ironikus hangvételű válaszkönyv megírására az ad-dig szláv történettel kifejezetten nem foglalkozó Katona Istvánt. Amire Sklenár 1788-ban ugyancsak éles hangú, gúnyos és súlyos állításokkal teli könyvet ad ki; amire Katona még abban az évben, majd következő évben is válaszkiadvánnyal jelentkezik...

Az etnikai konfliktusok társadalmi térben történő spirális erősödését példázza az, hogy Szalágyi írására Sklenár úgy reagál, hogy eközben a vitába bevon újabb szereplőket, mint például Katona Istvánt. A Sklenár-Katona vitát Tibenský „erős nacionalista háttérű tudományos polémiaának” titulálja. Jellemző, hogy miközben Sklenár kifogásolja Katona ironizáló stílusát, ezt a stílust a szlovák történész maga is űzi, vitapartnerének teljes hiteltelenségéig próbálja azt fokozni. Minden apró-ságba belekötve igyekszik nevetségessé tenni ellenfelét, például olyan megjegyzé-sekkel, miszerint Katona nyelvezete valamiféle „huszárlatein”, és jaj azoknak a di-ákoknak, akinek ilyen tanártól kellene megtanulnia a tiszta latin beszédet.⁵⁰ Végül nyílt vádat fogalmaz meg, miszerint Katona könyvének minden lapját átítatja az idegen nemzetekkel szembeni különös döllyf, és a szlávokkal szembeni gyűlölet.⁵¹ Mindeközben Sklenár – feltehetően érzékelve a vita iránti érdeklődést, amire Ka-tona is utal – változatlan formában újra kiadja 1784-es munkáját, ezzel is üzenve Katonának, hogy nem sokat gondol kritikai észrevételeinek hasznosságáról.

A heves vita itt ebben a formában véget ért: Sklenár 1789-ben megbetegedett, majd meghalt. És bár más formában, más szereplőkkel e konfliktusok tovább gyű-rűznek, ezt tovább mégsem követjük most, vizsgálódásunk ugyanis tudatosan a francia forradalom előtti prenacionalista időszakra korlátozódik.

Az érzelmi, érdek- és értelmi motívumok egymást erősítő jellege

Mint a bevezetőben már kifejtettük, a kulturális konfliktusok spirális volta nem-csak a társadalmi térben értelmezhető, hanem az egyéni magatartás szintjén is: ez a konfliktusos magatartás kialakulásában ölt testet, amikor egymást erősíti az

⁴⁹ Szklenar, 1784. 125-126, 211-212 (*scriptores ... aberrant*)

⁵⁰ Szklenar, 1788. XVIII. *...haec est illa latinitas, quam exteris Huszarlatein vocitare placuit.* Sklenár saját gyilkos stílusát azzal indokolja, hogy hát ki nem nevetné ki azt, aki arra büszke, hogy tollát a szlávok ereje ellen (*contra potentiam Slauicae gentis*) használja? Szklenar, 1788. XXXII.

⁵¹ Szklenar, 1788. XXXII. *„Permiscuit his omnibus singularem, et sibi peculiarem alienarum nationum intolerantiam, et promicans in omnibus sere paginis in Slauicas gentes odium.”*

önérdekből fakadó (másokkal szemben privilegizált) elkülönülés igénye, a másoktól való kulturális távolság érzete, és egy univerzálisnak gondolt igazság alapján hozott értelmi alapú ítéletek.⁵² Az alábbiakban ezt a folyamatot próbáljuk feltérképezni a 18. századi magyar-szlovák identitásvitákban, már amennyire ezt a szűkös forrásanyag lehetővé teszi.

A kulturális távolságérzetnek és az ebből kialakuló esetleges „népi ellenségképeknek” a meglétét egyesek szerint akár a civilizáció velejárójának is tekinthetjük.⁵³ Hogy a magyarországi szláv népnyelvi csoportokkal szemben is munkálhatott a kulturális távolságtartás és elkülönülés érzete, azt a tót szóhoz kapcsolódó néhány, már a középkor végétől kimutatható negatív konnotáció mutatja; de a 18. századig kevés példát találunk arra, hogy a felső-magyarországi szlávok és magyarok közti valós vagy vélt kulturális különbségeket komolyabb *érdekkonfliktusok* vagy a világot *értelmező* ideológiák, narratívák erősítették volna fel. Inkább ellenkező következtetésre juthatunk a korai írásművek alapján – akár szlovák, akár magyar nyelvű íróktól származtak – amelyek ellenségképei sokszor lényegében azonosak – jellemzően a németek vagy a törökök –, és ez inkább a kulturális összetartozás érzetét erősíthette.⁵⁴ A kulturális távolságérzet ettől függetlenül magyar-szlovák relációban is, szituációtól függően megmutatkozhatott, kirajzolódhatott. A középkori és korai városi érdekellentétek például könnyen etnicizálódtak – azaz a szegény-gazdag, plebejus-patrícius ellentétek vagy a céhek közötti piacszerzési harcok etnikai törésvonalak mentén alakultak –, de azok megmaradtak

⁵² A „nemzeti habitusnak” mint magatartásnak az egyén szintjén való vizsgálatával az akadémiai szakirodalomban olyan címszavak mentén foglalkoznak, mint „*personal nationalism*” vagy „*embedded nationalism*”. Ezek az kutatások, bár sokszor más korszakkal foglalkoznak, módszertanilag hasznosnak bizonyultak ezen alfejezet kidolgozásához. L. Cohen, Anthony P.: *Personal Nationalism: A Scottish View of Some Rites, Rights, and Wrongs. American Ethnologist*, Vol. 23. 1996/4. 802–815. Heaney, Jonathan: *Emotions and Nationalism: A Reappraisal*. In: Demertzis, Nicolas (ed.): *Emotions in Politics. The Affect Dimension in Political Tension*. Palgrave – Macmillan, 2013. 243–263.

⁵³ Umberto Eco *Ellenséget alkotni c.* tanulmányában számos példát hoz föl arra, hogy az idegent, az ismeretlent egyben taszítónak is vélte a történelem embere. Ahogyan a nyugat-európai látogató a bizánci császárt mint monstrumszerű lényt írja le – „*akivel nem akarnál az éj közepén összefutni*” –, Eco szerint a cigányokkal vagy zsidókkal szemben, de a betegekkel – például a leprásokkal – szemben hasonlóképp könnyen forrtak ki ellenséges érzületek. Sőt, igazából Eco továbbmegy, és azt mondja: ellenséges érzület – a mi mostani szóhasználatunkban: a kulturális távolságérzet – nélkül nincsen önmeghatározás sem. „*Úgy tűnik, nem tudunk megenni ellenség nélkül. Az ellenség képe nem törölhető ki a civilizációs folyamatokból.*” (Eco, Umberto *Ellenséget alkotni és más alkalmi írások*. Budapest: Európa Kiadó, 2011.) Hasonlóképp látta a másikkal szembeni ellenérzés csoportalkotó szerepét Gilbert Keith Chesterton is. Ker, Ian: *G. K. Chesterton: A Biography*. Oxford University Press, 2011. 534.

⁵⁴ Sziklay László: *A szlovák irodalom története*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962. L. a historizáló énekeket: „*Magyar földünket a török rabolgatja, / Sokkal rosszabb, ha a német sanyargatja*” vagy a népieskedő nemesi költészetet (*Pisne Rákócziho pluku* – Rákóczi ezredének dala).

lokális konfliktusnak, és nem rendeződtek valamilyen nagyobb országos mintázatba, nem formálódtak a két népnyelvi csoport közti ideológiai törésvonallá.⁵⁵

Hogy a magyar és szlovák népnyelvi csoportok közötti kulturális (nyelvi vagy szokásbeli) különbségek érzete miért válhatott egyre fajsúlyosabbá, abban nyilvánvalóan vezető szerepe volt a vernakuláris írásbeliség terjedésének, és ezzel párhuzamosan a korábban vulgárisnak számító népnyelvek lassú kodifikálásának. Ennek folyamányaként egy nyelv birtoklása előnyt jelenthetett, nem tudása pedig hátrányt; és egy közösségen vagy intézményen belül az egyik nyelvi csoport többségi jelenléte ugyancsak előnnyé válhatott a beszélőik számára. Mint azt a nemzethez tartozás történeti kutatása már sokszor megfogalmazta,⁵⁶ a középkori latinság kultúrájában és a tömeges írásbeliség előtti korban a vernakuláris nyelvek birtoklásának még nem volt kiemelkedő hatása a presztízshierachiában elfoglalt pozícióra, de ez a reformáció és a könyvnyomtatás hatására megváltozott: a népnyelvek jelentőségének növekedésével és az írásbeliség szekularizációjával egyre fontosabb kérdéssé vált, hogy mi a tömegek nyelve, ez egyre jobban befolyásolta a népnyelvek „szószólóinak” – tanítóknak, papoknak, kántoroknak, írástudóknak, városi képviselőségre törekvő polgároknak – a pozícióit is. Nem véletlen, hogy egyre nagyobb figyelem juthatott annak, egy-egy népnyelv jelentősége hogyan alakult egy régió belül; talán így kelthette fel Bencsik Mihály figyelmét is a szlovák nyelv erőteljes jelenléte Trencsénben. Nem ismerjük az északnyugati vármegyék városainak pontos demográfiai adatait ebből a korból, de az feltételezhető, hogy a szláv elem erősödése szembetűnhetett mind a csehek és morvák 17. századi beköltözése miatt – 1620 után előbb a protestánsok érkeztek, majd 1642-től regisztrálható az olomouci tanárok és diákok Nagyszombatba áramlása, a morva város svéd megszállásának következményeként⁵⁷ –, mind pedig a török kiűzése után a magyarok délebbre költözésével.⁵⁸ E koraujkori folyamatok, a népnyelvi megoszlás dinamikus változása önmagában is erősíthette a csoportok közötti kulturális különbségek tudatosulását, egyfajta „kulturális súrlódást” okozva. Ezt az érzelmi motívumot pedig tovább erősíthette az, ha a másik jelenlétét vagy térnyerését *igazságtalanként*,

⁵⁵ Kollai István: Értelmetlen viták. Miben különböznek a premodern népnyelvi konfliktusok a nacionalizmusoktól? Kézirat. Megjelenés alatt, 2020.

⁵⁶ Anderson, 1991.

⁵⁷ Kouril, Miloš: Olomoucká a Trnavska univerzita jako příklad kooperace 1996. In: *Trnavská univerzita 1635-1777. 1. Referáty zo seminára k 360. výročiu založenia. 2. Príspevky z cirkevných dejín Slovenska*. Trnava: Trnavská univerzita, 1996. 55–60. EZ alapján a csehek beköltözéséről biztosan tudunk, de ennek pontos mértékéről nehéz képet alkotnunk. A polgári és írástudó elemek, tanárok és diákok megjelenése bizonyítható.

⁵⁸ A csehek és morvák beköltözésének relatív jelentőségét mutatja, hogy a pozsonyi gimnázium diákjainak a 17. században a 14 százaléká szláv anyanyelvű, de ennek fele cseh vagy morva származású volt. A 17. században a pozsonyi jezsuiták között a magyarok aránya 30% volt, míg a szlovákok és a cseh-morva származásúak 7–7%-ot tettek ki. Mindet felülmúlta viszont a németajkúak számára. (Kádár, 2018. 250.)

illegitimként lehetett értelmezni. A magyar-szlovák identitáskonfliktusoknak ez az értelmi motívuma abban látszik megtestesülni, amikor a másik térnyerését vagy pozícióját a „történelmi joggal”, a történelmi igazsággal ellentétesnek lehetett megítélni – és ehhez a középkori krónikák igen jó alapot biztosítottak.⁵⁹

A 18. századot az egyre tudományosabb alapú, de ideológiai célzatú historizálás korszelleme uralta, és a szekularizálódó társadalom mind fogékonyabbá vált arra, hogy történelmi világmagyarázatokkal váltsa le a biblikus világmagyarázatokat.⁶⁰ Szlovák részről mégis volt egy kimutatható törekvés arra, hogy a viták értelmi motívumát az ősiség és a dicső múlt érvrendszere helyett máshová helyezze: például a nyelvet beszélők *számosságából* fakadó „természetes jogra”, vagy a szláv nyelvek *hasznosságának* megideologizálására. E hasznosság alatt azt értve, hogy a szlovák, illetve a szláv nyelvvel végső soron Európa nagy részén, de akár Ázsiában is boldogulni lehet. Ez a fajta érvelés – ami a szláv nyelv legitimációját annak hasznossága felől próbálja felépíteni – előfordul másutt is; például a Hungarus-tudatú, de a szláv nyelviséggel is rokonszenvező Révay Péter a legnagyobb dicsőséget (*linguarum gloria*) a latin és szláv nyelveknek tulajdonítja.⁶¹ Ez az argumentáció ekkor, a 17. században még a német (esetleg latin, vagy cseh) nyelvvel szembeni védekezést és önmeghatározást szolgálja; a magyarság vagy a magyar nyelv még nem a fő viszonyítási pont.

A 18. században a magyarokkal szemben kialakuló új konfliktushelyzetekben végül a domináns értelmi motívummá a „történelmi igazság” kérdése vált, amire a szlovák diskurzus reagálni kényszerült. Az ősök által szerzett jog mai utódokra való továbbszármaztatása a feudális jogfilozófiának az alapelve volt, és így visszatérően hivatkozási alappá vált Bencsik Mihály 1722-es könyvében is: történelmi, múltbeli „tények” alapján kérdőjelezi meg évszázadokkal később élő szlovákok jogait egy város vezetésére. (De ezen kívül is jelen van a könyv egészében a „történelmi jogok” érvényességének feudális filozófiája.) Mint Magin esetében láttuk, szlovák részről még ekkor is voltak kísérletek arra, hogy a vitának ezt a részét

⁵⁹ L. Ábrahám, 2007, fentebb idézett kitételét e krónikák narratívájának járulékos, de sajnálatos hatásáról.

⁶⁰ A „kinyilatkoztatás biblikus világmépétől és a klasszikus példaktól a racionális kritikán át a felvilágosodás felé haladt, ha persze nem is lineárisan, egyenletesen, sokféle árnyalaton és fokozaton át ment végbe.” Kosáry Domokos: Bél Mátyás helye a művelődés történetében. *Irodalomtörténet*, 1984/4. 795–816. Az őstörténet iránti érdeklődés magyarországi megjelenésére l. Tóth Gergely: „Civilizált” őstörténet. A magyar nyelv és a magyar nemzet eredetének kutatása Bél Mátyás életművében. *Történelmi Szemle*, 2012/2 219–246. Tóth kiemeli a külföldi, európai hatást e folyamatban.

⁶¹ „Ha a nyelvek dicsőségét a hasznavehetőségük, ismertségük és elterjedtségük szerint kutatjuk (vagy: a nyelvek dicsősége ... kerestetik, állapítatik meg), akkor eme szláv (szlavóniai) nyelv a latinnal együtt a győzelmet mások elől elragadja, aminek támaszával bejárható majdnem fél Európa, és Ázsiának is jónéhány része.” Rewa, Petrus de: *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae Centuria Septem*. Francofurt, 1659. 146–147.

értelmetlenné nyilvánítsák, és a nyelvek jogát azok hasznossága és jelenléte alapján – úgy is mondhatnánk, „természetes joga” alapján – ítéltessék meg; de végül maga a szlovák diskurzus is kiépítette a maga historizáló argumentációját. A historizáló versengésre való hajlam jelének vehetjük azt is, amikor a szlovákok a magyarokkal szemben magukat latinul nem „Sclavus”-nak, hanem „Pannonus”-nak nevezték, és így a római korra visszavezető ősi nép leszármazottjaként értelmezték magukat. Ez a 18. században egy meglehetősen elterjedt gyakorlat volt, aminek eredete még a 17. századhoz köthető.⁶²

Nem lehet alábecsülni a saját nemzet létezésének értelmet és igazolást adó historizálás konfliktuserősítő hatását sem. Hiszen sokan, akik egyébként a másik nyelvi csoporttal nem érintkeztek, és nem volt irányukba kiforrott jó-rossz viszonyulásuk vagy érdekkonfliktusuk, azok könnyen lehet, hogy így kezdték érzékelni a „másik” csoport létezését: a magyar történetírást kétségbe vonó vagy a „hivatalos” magyar történetírásból gúnyt űző írások révén. Így amikor Juraj Sklenár a pozsonyi gimnázium igazgatói posztjára pályázott 1788-ban a Helytartótanács-hoz, azt báró Prónay Gábor elutasította, hivatkozva egyrészt gyengének titulált német nyelvtudására, de arra is, hogy őt nem a szeretetelli békesség és összetartás jellemzi, mint azt szerinte tanult ellenfelével szembeni vitairatai felfedték.⁶³ Úgy tűnik, báró Prónay kemény álláspontjára nem feltétlenül szlovákokkal kapcsolatos személyes élményei hatottak, hanem hogy olvasott egy – számára ellenségesnek értelmezett – szlovák narratívát.

Egy-egy érdekes szlovák forrás bepillantást enged abba is, hogy historizáló érvrendszerüket esetleg maguk a szlovákok is kényszeredettnek és túlzónak érezték, amit az identitásviták során mégis magukra kellett erőltetniük. Ilyen gondolatok kerülnek elő rögtön az első szlovák nyelven írott regényben Jozef Ignác Bajza tollából. A regény a világutazó ifjú René kalandjairól szól, aki a szlovákok lakta Felső-Magyarországra is eljut, ahol aztán René útítársa egy meglehetősen szkeptikus monológot ad elő a szlovák eredetmondákat illetően. Bajza szerint – hadd tulajdonítsuk a hosszú monológokból előtörő és ellenvetések nélkül maradó véleményeket a szerző sajátjának – igazából alig létezik írott forrás szlovákokról, így „a sötét ködben” kell ma tapogatózniuk a múlt iránt érdeklődőknek. Emiatt aztán erőltetett bibliai és antik eredeztetések születnek; ezeken Bajza élcelődik is egy kicsit. „*Nagyon bizonytalan, hogy mikor érkeztek ide a szlovákok*” – állapítja meg a szlovák regényműfaj első képviselője, egy olyan hangot megütve, ami teljesen ismeretlen az akkoriban megjelenő latin történetírásokban. Bajza külön megkérdőjelezi az antik illetve koraközépkori források használhatóságát – amikből oly

⁶² Varsik, Branislav: *Národnostné problémy trnavskej univerzity*, 1938. 149–153. 157. „*A szlovákok tehát meg akarták mutatni, hogy nem történelem nélküli nép*”. A Pannonus szlovákként való azonosítására l. még Kádár, 2018. 262–263.

⁶³ *Ľvvyjalová, Mária: Ďalšia neznáma báseň na Juraja Sklenára. Bratislava: spisy Mestského múzea v Bratislave*. Vol 5. (1970.) No 5. 115–140.

kitartóan próbált Magin, Papánek és Sklenár is építkezni –, mert szerinte a népneveket akkoriban gyűjtőfogalomként használták, egy név alatt tehát egyszerre több népet és nyelvcsoportot értettek.⁶⁴

És mégis, amikor Bajza ugyanitt Papánek könyvére utal, arról dicsérőleg szól. Úgy emlegeti, mint „dicséretre méltó” munkát, amelynek szerzője „*megtette, amit lehetett, sőt még többet is mint mások*” – pedig Papánek éppen e homályos eredetmondákból próbált antik korba nyúló ingatag szlovák néptörténetet építeni. Sokatmondónak tűnik tehát, hogy saját nyelvén, saját közönségéhez szólva Bajza jóval több kételyt enged meg, mint bármelyik korabeli szlovák szerző, amelyek a nyelvi presztízsharcok nemzetközi terepére lépve latinul szólt a nagyvilághoz. Bajza ketős, ellentmondásos értékeléséből az is kiviláglik, hogy e latin könyvek nem csak történetírásról szólnak, hanem presztízsharcról is, és e téren – Bajza szerint – Papánek megtette, amit tudott.

Az identitáskonfliktusok eszkalálódása: racionális lépések mentén az irracionális felé

A konfliktusok spiralitásának teóriája egy lehetséges magyarázatot kínál arra, hogy az emberi viszonyok és diskurzusok kusza világából hogyan emelkednek ki konfliktusok, és hogy a racionális lépések mentén erősödő konfliktusok hogyan eszkalálódhatnak irracionális – mindkét félnek veszteséget okozó, negatív összegű játszmát eredményező – szintre, az erőszakmentességből az erőszak szintjére.⁶⁵ Az identitáskonfliktusoknak effajta, erőszakosság felé haladó eszkalálódására a 18. századi magyar-szlovák vitákból jó példa az az olvasói levél, amit egy pozsonyi magyar olvasó küldött Katona Istvánnak; a levél írója Sklenár történetírásával szemben tör ki erős dühvel. Az olvasói levél annak köszönhetően maradt fent, hogy azt Sklenár vitapartnere, Katona István saját (latin) könyvében pontosan idézi (de eredeti, magyar szövegezéssel):⁶⁶

„Tele vagyon az egész könyv olly motskosító ,s más hírét gyalázó szavakkal, hogy szégyenlettük tsak olvasni is. Sok kissebbítő szavai között azt is okádjá motskosan, hogy Béla királyunk író deákjának könyve merő költemény. Már a' kik T. Úrnak azon könyvét, mellyet Szklenár ellen írt, az előtt nem olvasták, ,s azt a' dögleteset pedig olvasni fogják; a' Magyarok történetéről írt könyveit el-útálják ,s másokkal el-útáltatják. Meg

⁶⁴ Bajza, Jozef Ignác: *Prihody a skúsenosti mladika Reného. Tatran, Bratislava 1970. 222–224.*

⁶⁵ Ennek korai és szemléletes leírását l. Le Bon, 1914. Eszerint a tömegérzelmelek fertőzőesszerű erősödése nem az ésszerű érvelés mentén zajlik, ellentmond sokszor az egyéni érdekek, és nem feltétlenül a társadalom legfelsőbb rétegeitől indul.

⁶⁶ Katona, Stephanus: *Amicum responsum Stephani Katona presbyteri Strigoniensis ad Hypercriticon Georgii Szklenar.* Buda, 1788. 4.

kell tehát az ilyen ártalmas párát fojtani, az ilyen rókáknak fogait ki kell verni, hogy mások is tanuljanak emberül beszélni.”

Ebből a fenyegető üzenetből is kiolvasható, hogy a konfliktus spirálját erősen hajtotta felfele a félelem: mi lesz, ha a „másik” üzenete célba talál? Ha nekik jobban és többen hisznek? Ez a félelem végig kitapintható a fent bemutatott identitásvitákban. Tisztán kimondva ott van Ján Baltazár Magin könyvének előszavában is, amit a trencséni ispánnak címez:

„eluralkodott rajtunk a félelem, hogy Te, legtisztább tudású ispán úr, és a Te legelőkelőbb és legmagasabb rangú feleséged ... nehogy elijedjetez tőlünk vagy barátságtagalanná váljatok felénk, vagy hogy tőlünk nehogy teljességgel eltávolodjatok, ha titeket tán a hazug beszéd mélyen a szíveteken talált volna”.

Higgadtabban, de hasonlóan beszél Papának magáról saját könyvének előszavában, mint olyan emberről, aki csak a szlávokról fámákat és fabulákat terjesztők (*de Slavis fabulose scribentibus*) miatt sodródott a történetírás terepére és emiatt érezte szükségesnek újra feleleveníteni az emléket néhány történésnek.⁶⁷

„Sosem gondoltam volna, hogy a következő oldalakon megírom az emléket mindannak, ami az előző évszázadokban a szlovák nemzettel történt.”

A történelmi igazság iránti szeretet és a kitalációkkal szembeni gyűlölet (*odium fabularum*) hajtotta tehát, legalábbis saját elmondása szerint. Bél Mátyás is hasonlókról ír, amikor 1720-ban Pozsony vármegyének küldött levelében kifejti, hogy milyen mozgatórugók állnak Magyarország földrajzi és történelmi „feltérképezését” célzó nagyszabású terve mögött. Ő is kiemeli a külföldi szerzők „rágalmazásait”, a külföldi szerzők tudatlanságból vagy tudatosan elkövetett sokfajta becsmérő, ellenszenvet vagy felháborodást keltő kitalációit, melyek miatt Bél szerint Magyarországról mint egészről kellene írni, és így megcáfolni a külföldi szerzők rágalmazásait.⁶⁸ És mint a fent idézett magyar olvasói levélből is láttuk, a Sklenár-Katona vitát figyelemmel követő pozsonyi magyar olvasó is a rágalmazások és kitalációk elterjedésétől tartott, illetve attól, hogy a Kárpát-medence történetének csak a „szláv olvasata” jut el a külvilághoz.

A konfliktusok így egyre magasabb szinten „tekeredtek” tovább, egyre erősebb kölcsönhatásos folyamat mentén távolítva el egymástól magyarokat és szlovákokat. A 18. századi szövegek törésvonalakat erősítő hatását például tovább növelte,

⁶⁷ Papának, Juraj: *Historia gentis Slavae / Dejiny slovenského národa*. Preklad: Katarína Karabová Perfekt, Bratislava, 2018. 397.

⁶⁸ *Listy Mateja Bela*. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Martin: Matica Slovenská, 1990.

hogy a század vége felé megjelent ezek korábbinál olvasmányosabb összefoglalása: 1794-ben Juraj Fándly átírta és kiadta Papának szlovákokról írt történelmét, amit több kiegészítéssel toldott meg, így átvett Magintól is részleteket, valamint közli Sklenár könyvének előszavát is.⁶⁹ Egy kondenzátuma volt ez a 18. században formálódó narratíváknak, a szlovákság későbbi öndefiníálását segítő. De a fent már idézett első szlovák regény is további távolodást jelez a közös haza érzetétől azzal, hogy immár kemény hangon szól a földesurakról – a „földesúri despotizmusról” –, akiknek a kegyeiért Ján Baltazár Magin még küzdött 1728-ban. Bár Magin az 1720-as években még attól félt, hogy a szlávok ügyétől eltávolodik a földesúri elit, szellemi utódai a század végén mintha lassan már e réteggel szemben kezdték magukat meghatározni.

A fentiekből az rajzolódik ki, hogy a nemzeti identitás kialakulása mind időben, mind térben meglehetősen összefonódik a korábbi korokkal és a szomszédos népekkel, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy ne próbálhatnánk megközelítő pontosságú képet alkotni e korai folyamatokról. A 18. századi identitáskonfliktusok – melyeknek még kevés szereplője akad, és amelyekben hatalmi érdekek még nem árnyékolják le erősen az érzelmi és értelmi motívumokat – spirális fejlődésének feltárása hasznosan egészítheti ki azokat a teóriákat, amelyek a nacionalizmusok funkcionalista és elitek által vezérelt, fentről épített jellegét domborítják ki, vagy amelyek a nacionalizmusok elterjedését a kapitalista, illetve a polgárjogi egalitárius szellemiség velejárójának tartják. A magyar és szlovák tudósok 18. századi identitásvitái azt mutatják, hogy ezek a konfliktusok fokozatosan is erjedhetnek és terjedhetnek egy olyan lassan szekularizálódó világban, ahol a vallási ellentétek helyett és mellett felerősödtek a nyelvi ellentétek, és a korábban vallási kérdésekkel foglalkozó írástudói réteg lassan saját népnyelveik szószólójává vált.⁷⁰ A lassan intézményesedő modern nemzeti identitás önjelölt szószólóinak nem kifejezetten magasrangú származása és az írásbeliség terjedéséért leginkább felelős értelmiségi körök ugyancsak vegyes társadalmi háttere pedig arra mutat rá, hogy az is nehézségekbe ütközik, ha a nemzeti identitás születését elit-értelmiség-közép kategorizáció alapján, ezen társadalmi osztályok közötti interakciók alapján próbáljuk magyarázni. Ehelyett, a társadalmak osztályszempontú tagolása helyett talán megfelelőbb – bár absztraktabb – a társadalmi folyamatokat befolyásoló érdekbeli, értelmi és érzelmi motívumokról (azaz materiális, kognitív és szocio-kulturális motívumokról), illetve az ezek közötti kölcsönhatásokról beszélni a modern nemzeti identitások megszületése kapcsán.

⁶⁹ Fándly, Georgius et al.: *Compendiata historia gentis Slavae*. Tyrnavia, 1793.

⁷⁰ Mint azt Bencsik Mihály, Jan Baltazár Magin, Samuel Timon vagy Katona István életútjából látszik, a lassan bontakozó magyar-szlovák identitáskonfliktusoknak ilyen közös intézményi keretet adott a nagyszombati egyetem és a jezsuita rend. Tibenský, Ján: Trnavská univerzita v slovenských dejinách. In: Čičaj, Viliam (red.): Trnavská univerzita v slovenských dejinách. Bratislava: Veda, 1987. 19. és 21.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Pallas nagy lexikona, 12. kötet: Magyar-Nemes, 1896.
- Ábrahám Barna: Történelmi csomópontok és folyamatok értelmezése ezeregyszáz év kölcsönhatásaiban. In: Illés Pál Attila (szerk.): *Hungaro-szlovakológia*. Budapest: Szent István Társulat, 2007. 63–140.
- Anderson, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London–New York: Revised Edition, 1991.
- Bajza, Jozef Ignác: *Príhody a skúsenosti mladíka Reného. Tatran, Bratislava 1970*. 222–224.
- Bencsik, Michaelis: *Novissima Diaeta nobilissima. Principis, Statutumque & Ordinum Inclty Regni Hungariae, Partiumque Eidem Annexarum*. Tyrnavia, 1722.
- Bosserman, Phillip: The Twentieth Century's Saint-Simon: Georges Gurvitch's Dialectical Sociology and the New Physics. *Sociological Theory*, Vol. 13. (1995.) No. 1. 48–57.
- Burson, Jeffrey D.: Entangled History and the Scholarly Concept of Enlightenment. *Contributions to the History of Concepts*, Vol. 8, No. 2. (Winter 2013.) 1–24.
- Calhoun, Craig: *Nations Matter: Culture, History and the Cosmopolitan Dream*. London: Routledge, 2007.
- Cohen, Anthony P.: Personal Nationalism: A Scottish View of Some Rites, Rights, and Wrongs. *American Ethnologist*, Vol. 23. 1996/4. 802–815.
- Collingwood, Robin G.: *A történelem eszméje*. Budapest: Gondolat, 1987.
- Eco, Umberto: *Eco Ellenséget alkotni és más alkalmi írások*. Budapest: Európa Kiadó, 2011.
- Eustace, Nicole: *The Passion is the Gale. Emotion, Power, and the Coming of the American Revolution*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2012.
- Fándly, Georgius et al.: *Compendiata historia gentis Slavae*. Tyrnavia, 1793.
- Geary, Patrick J. – Klaniczay, Gábor (ed.): *Manufacturing Middle Ages: entangled history of medievalism in nineteenth-century Europe*. Leiden – Boston: Brill, 2013.
- Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism. New Perspectives on the Past*. Oxford: Basil Blackwell, 1983.
- Halevy, Nir – Bornstein, Gary – Sagiv, Lilach: „In-group love” and „out-group hate” as motives for individual participation in intergroup conflict: a new game paradigm. *Psychological Science*, Vol. 19. (2008.) No. 4. 405–411.
- Hanák Péter: A nemzeti identitás konstrukciója és problémái. *Múlt és jövő*, 1997/2. 4–7.
- Heaney, Jonathan: Emotions and Nationalism: A Reappraisal. In: Demertzis, Nicolas (ed.): *Emotions in Politics. The Affect Dimension in Political Tension*. Palgrave – Macmillan, 2013. 243–263.

- Hobsbawm, Eric: Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (ed.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1983. 1–14.
- Izsák Anikó-Borbála: Versengő haza-tablók Erdélyből. *Regio*, 2017/3. 301–308.
- Jervis, Robert: *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton: Princeton University Press, 1976.
- Katona, Stephanus: *Amicum responsum Stephani Katona presbyteri Strigoniensis ad Hypercriticon Georgii Szklenar*. Budaë, 1788.
- Katona, Stephanus: *Examen vetustissimi M. Moraviae situs: cum vindicus anonymi Belae notarii, institutum*. Pest, Buda, Kassa, 1786.
- Kenyeres Ágnes (főszerkesztő): *Magyar Életrajzi Lexikon*. Második kötet, L-Z. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986.
- Ker, Ian: *G. K. Chesterton: A Biography*. Oxford University Press, 2011.
- Kiss László: *A szlovák nemzeti tudat születése*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola, 2005.
- Kollai István: Értelmetlen viták. Miben különböznek a premodern népnyelvi konfliktusok a nacionalizmusoktól? Kézirat. Megjelenés alatt, 2020.
- Kollai István: Nemzeti identitás: felülről épített vagy alulról épülő? A nacionalizmusok kialakulásának társadalmi kölcsönhatásokra alapuló modellezése. *Politikatudományi Szemle*, 2020/3. 31–50.
- Kollarius, Adam Franciscus: *Historiae Iurisque Publici Regni Ungariae Amoenitates. Volumen I*. Vindobona, 1783.
- Kosáry Domokos: Bél Mátyás helye a művelődés történetében. *Irodalomtörténet*, 1984/4. 795–816.
- Kouril, Miloš: Olomoucká a Trnavska univerzita jako příklad kooperace 1996. In: *Trnavská univerzita 1635–1777. 1. Referáty zo seminára k 360. výročiu založenia. 2. Príspevky z cirkevných dejín Slovenska*. Trnava: Trnavská univerzita, 1996. 55–60.
- Le Bon, Gustave: *The Crowd. A Study of the Popular Mind*. London: The Gresham Press, 1914.
- Listy Mateja Bela. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Martin: Matica Slovenská, 1990.
- Livingstone, David N.: *Putting science in its place: geographies of scientific knowledge*. Chicago: The University of Chicago Press, 2003.
- Magin, Ján Baltazár: *Obrana slávnej župy Trenčianskej a mesta tohože mena*. Ed. Vincent Sedlák. Matica Slovenská, 2002.
- Marsina, Richard: Uhorský aj slovenský historik Samuel Timon S.J. In: *Slovenský historik Samuel Timon 1675–1736*. Trenčianska Turná: Obecný úrad, 1995. 19–39.
- Marsina, Richard: Samuel Timon a trnavská univerzita. In: Šimončíč, Jozef (red.): *Trnavská univerzita 1635–1777*. Trnava, 1996. 209–216.

- Niederhauser Emil: A dicső múlt – mítosz és realitás. *Világtörténet*, 1984/1.
- NOTITIA HUNGARIAE NOVAE HISTORICO GEOGRAPHICA ELABORAVIT MATTHIAS BEL. COMITATUUM IN EDITORUM TOMUS PRIMUS IN QUO CONTINENTUR COMITATUS ARVENSIS ET TRENTSINIENSIS. Szerk.: Tóth Gergely. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 2011.
- Özkirimli, Umur: *Theories of Nationalism. A Critical Introduction*. Second Edition. New York: Palgrave–Macmillan, 2010.
- Papánek, Juraj: *Historia gentis Slavae / Dejiny slovenského národa*. Preklad: Katarína Karabová
- Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Budapest: A MTA Könyvkiadó-hivatala, 1878.
- Papánek, Juraj: *Historia gentis Slavae / Dejiny slovenského národa*. Preklad: Katarína Karabová Perfekt, Bratislava, 2018.
- Plamper, Jan: *The History of Emotions: An introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Poór János: A. L. Schlözer történetszemléletéről. *Történelmi Szemle*, Vol 21. (1978.) No 3–4. 557–569.
- Popper, Karl: *A historicizmus nyomorúsága*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.
- Pražák, Richard: Josef Dobrovský magyar kapcsolatairól. *Filológiai Közlöny*, 1968. 1–2.
- Ratkoš, Peter: Maginova Apológia Slovákov a Belove rukopisy o Trenčianskej stolici. *Historický časopis*, Vol. 25. (1977.) No 3. 419–432.
- Rewa, Petrus de: *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae Centuria Septem*. Francofurt, 1659. 146–147.
- Runciman, Walter Garrison: *Relative deprivation and social justice: a study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*. Routledge & Kegan Paul, 1966.
- Salagius, Stephanus: *De Statu Ecclesiae Pannonicae. Liber Primus*. Engel, Quinque-Ecclesiis, 1777. 160. oldaltól
- Salagius, Stephanus: *De Statu Ecclesiae Pannonicae. Liber Quartus*. Engel, Quinque-Ecclesiis, 1783.
- Stynen, Andreas – Van Ginderachter, Maarten – Núñez Seixas, Xosé M.: *Emotions and Everyday Nationalism in Modern European History*. Routledge, 2020.
- Szijártó M. István: A „konfesszionális rendiség” az „alkotmányos rendiség”. *Történelmi Szemle*, 2012/1. 37–62.)
- Sziklay László: *A szlovák irodalom története*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIV. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor, 1914. 180–182.
- Szklénar, Georgius: *Hypercriticon*. Posonium: Landerer, 1788. 58–59

- Szklenar, Georgius: *Vetustissimus Magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus*. 1784.
- Tang, Shiping: The security dilemma and ethnic conflict: toward a dynamic and integrative theory of ethnic conflict. *Review of International Studies*, Vol. 37. (2011.), No. 2. 511–536
- Thunmann, Johann: *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker*. Buchhandlung der Realschule, 1772.
- Tibenský, Ján: *Chvály a obrany slovenského národa*. Slovenské vydav. krásnej literatúry, 1965.
- Tibenský, Jan: *Prednáška pri príležitosti odhalenia pamätnej tabule slovenskému historikovi Samuelovi Timonovi v Trenčianskej Turnej 10.8.1969*. In: *Slovenský historik Samuel Timon 1675–1736*. Trenčianska Turná: Obecný úrad, 1995. 10–18.
- Tibenský, Ján: Trnavská univerzita v slovenských dejinách. In: Čičaj, Viliam (red.): *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava: Veda, 1987. 19. és 21.
- Timon Kálmán: Az első hazai histográfus. *Magyar Nemzet*, 2000. április 5. 13.
- Timon, Samuel: *Imago antiquae Hungariae*. Academicis Soc. Jesu. 1733.
- Timon, Samuel: *Imago novae Hungariae*. Academicis Soc. Jesu. 1734.
- Tóth Gergely: „Civilizált” őstörténet. A magyar nyelv és a magyar nemzet eredetének kutatása Bél Mátyás életművében. *Történelmi Szemle*, 2012/2 219–246.
- Tóth Gergely: Óslakos-vita vagy közös őstörténet? Perlekedő és megegyezést kereső néperedet-narratívák Magyarországon a 17–18. században. In: Papp Ingrid (szerk.): *Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet. Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára*. Budapest: Reciti–BTK Irodalomtudományi Intézet, 2020. 93–108.
- Török Borbála Zsuzsanna: *Exploring Transylvania. Geographies of Knowledge and Entangled Histories of a Multiethnic Province, 1790–1914*. Leiden – Boston: Brill, 2015.
- Trencsényi Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Budapest: Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, 2011.
- Varsik, Branislav: *Národnostné problémy trnavskej univerzity*, 1938. 149–153.
- Vyvíjalová, Mária: *Ďalšia neznáma báseň na Juraja Sklenára*. Bratislava: spisy Mestského múzea v Bratislave. Vol 5. (1970.) No 5. 115–140.
- Werner, Michael – Zimmermann, Bénédicte: Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity. *History and Theory*, Vol. 45. (2005.) No. 1. 30–50.
- Winch, Peter: *A társadalomtudományok eszméje és viszonya a filozófiához*. Budapest: Akadémiai, 1988.